

УДК 811.11 (072)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/31.213860>

Ірина КУЛИНА,

orcid.org/0000-0002-2990-6557

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри німецької філології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) *iryna.kulyna@ukr.net*

Юлія БЕРЕЗІНА,

orcid.org/0000-0003-3921-1481

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) *beresinajulia@gmail.com*

ПРИРОДА НАГОЛОСУ ТА ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто розвиток наголосу на матеріалі німецької мови в діахронічній перспективі її становлення та функціонування. Предметом дослідження у статті є німецький словесний наголос (*Wortakzent*), динаміка його функціонування від давньої німецької мови до сучасної. Матеріалом дослідження виступають давні та сучасні словники німецької мови, етимологічні словники і давні тексти, у яких було позначено наголос (*Отфрід, Исидор, Ноткер*). Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні ознак, що характеризують німецький словесний наголос (*Wortakzent*), воно є внеском у діахронічні розвідки германських мов і може прислужитись у подальшому опрацюванні не лише фонетичних, а й діалектологічних аспектів німецької мови. Авторками було використано такі методи: метод спостереження, дескриптивний та порівняльно-історичний методи дослідження. В актуальному науковому доробку вивчено природу наголосу та його основні типи, риси і види наголосу (акцент), що є характерними для германських мов. На основі дослідження давніх та сучасних словників німецької мови, етимологічних словників і давніх текстів, де було позначено наголос, виявлено в них риси словесного наголосу (*Wortakzent*). У статті висвітлюються основні положення фонетичних і фонологічних досліджень наголосу в сучасній німецькій мові, що були зроблені вітчизняними та закордонними вченими за останні роки. Важливо зазначити, що також було визначено зміни, які відбувалися з німецьким словесним наголосом, починаючи з давніх часів розвитку німецької мови до сучасної. У висновках актуального дослідження надано прогнози щодо подальшого розвитку природи наголосу в німецькій мові. Отримані дані про історичний розвиток словесного наголосу в німецькій мові та його сучасне становище можуть стати у пригоді під час вивчення і викладання теоретичної і практичної фонетики німецької мови, історії німецької мови, вступу до германської філології та в науково-дослідницькій роботі аспірантів і студентів.

Ключові слова: німецька мова, наголос, діахронія, фонетика німецької мови, історія мови, германістика.

Iryna KULYNA,

orcid.org/0000-0002-2990-6557

Candidate of Philology, Associate Professor,
Head of the Department of German Philology
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Odessa, Ukraine) *kulinayuri@mail.ru*

Yuliia BEREZINA,

orcid.org/0000-0003-3921-1481

Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages of Humanitarian Faculties
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Odessa, Ukraine) *beresinajulia@gmail.com*

THE CHARACTER OF THE STRESS AND ITS FORMATION IN THE HISTORICAL FIELD OF THE GERMAN LANGUAGE

In the given article development of stress on the material of German language in diachronic perspective of its formation and functioning is considered. The subject of research in the article is German verbal stress (*Wortakzent*) and dynamics of its functioning from ancient German to modern. The material of the research are old and modern dictionaries of the German

language, etymological dictionaries and ancient texts in which the stress was marked (Otfrid, Isidor, Notker). The theoretical significance of the study is to identify the features characterizing the German verbal stress (Wortakzent), is a certain contribution to the diachronic exploration of the Germanic languages and can serve in further processing not only phonetic but also dialectological aspects of the German language. The authors used the following methods: observation method, descriptive and comparative-historical research methods. In the actual scientific work the nature of stress and its main types, features and types of stress (accents) characteristic for the Germanic languages were studied. On the basis of research of ancient and modern dictionaries of the German language, etymological dictionaries and old texts where accent was marked, features of verbal stress (Wortakzent) were found in them. The article highlights the main provisions of phonetic and phonological studies of stress in modern German, which were made by domestic and foreign scientists in recent years. It is important to note that the changes that have occurred with German verbal stress since the ancient times of the development of the German language in modern times have also been identified. The findings of the current study provide projections for the further development of the nature of emphasis in the German language. The received data on historical development of verbal stress in the German language and its modern position can be useful at studying and teaching of theoretical and practical phonetics of the German language, history of the German language, introduction in the German philology and in research work of post-graduate students and students.

Key words: German language, stress, diachronics, phonetics of German language, history of language, Germanistics.

Постановка проблеми. У мовах існують різноманітні види наголосу, у зв'язку із цим підходить до його вивчення і визначення також різняться.

Об'єктом дослідження обрано німецьку мову в діяхронічній перспективі її становлення та функціонування.

Предметом дослідження є особливості німецького словесного наголосу (Wortakzent) та динаміка його функціонування від давньої німецької мови до сучасної.

Матеріалом дослідження слугували давні та сучасні словники німецької мови, етимологічні словники і давні тексти, у яких було позначено наголос (Отфрід, Ісидор, Ноткер).

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні ознак, що характеризують німецький словесний наголос (Wortakzent), що є внеском у діяхронічні розвідки германських мов і може прислужитись у подальшому опрацюванні не лише фонетичних, а й діалектологічних аспектів німецької мови.

У роботі було використано метод спостереження, дескриптивний та порівняльно-історичний методи дослідження.

Аналіз досліджень. Досить детально вивчений наголос та його характеристики в сучасній німецькій мові. Про це свідчать фонетичні і фонологічні, артикуляторні й акустичні дослідження таких учених, як Е.-М. Крех, Л. І. Прокопова, Б. Помпіно-Маршалл, К. Рамерс, О. І. Стеріополо й ін. Водночас історичний аспект питання, як наголошує В. В. Левицький, до кінця ще не вичерпаний (Левицький, 2007: 12).

Незважаючи на те, що існує чимало праць, у яких приділяється увага розвитку наголосу в німецькій мові (Г. Вольфф, В. М. Жирмунський, Л. Р. Зіндер, П. Ернст, В. В. Левицький, Т. В. Стрєва, В. Г. Таранець, В. Шмідт та ін.), вважаємо, що питання наголосу в історичній ретроспективі

німецької мови маловисвітлене, потребує додаткових досліджень, у цьому і полягає актуальність даного дослідження.

Під наголосом О. О. Селіванова розуміє виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми під час супрасегментного членування мовленнєвого потоку. Наголос, залежно від засобу виділення, може кваліфікуватися як словесний, коли виділяється склад, синтагматичний чи тактовий, де виділяється найбільш значуще слово в синтагмі, і фразовий, коли виділяється нова інформація, що представлена в реченні певною синтагмою.

До основних типів наголосу авторка відносить динамічний, або експіраторний, що характеризується інтенсивністю мускульної напруги і посиленням видиху (українська, російська, німецька, англійська й ін. мови); музичний, коли змінюється висота головного тону (корейська, китайська); кількісний, де враховується тривалість вимови звуку (новогрецька).

Крім того, залежно від фіксованості за певним складом наголос поділяється на три типи: вільний (нефіксований), зв'язний (закріплений за певним складом) і обмежений. Так, завжди наголошеним є перший склад у латинській, чеській, словацькій, угорській мовах; останній склад – у французькій, вірменській, таджицькій мовах, і обмежений, з повною зоною локалізації – у давньогрецькій. В українській мові наголос динамічний, вільний і рухомий (Селіванова, 2010: 486–487).

Наголосом, або акцентом Р. Конрад називає підвищення одного звука або групи звуків у протилежність до інших у межах просодичної єдності. Він розділяє види наголосу так: динамічний (експіраторний), музичний (мелодичний, тональний), темпоральний (кількісний).

Динамічний наголос характерний для німецької, російської та інших мов, пов'язаний із посиленням видиху; музичний стосується зміни висоти

тону, наприклад, як у китайській, шведській, сербохорватській; у разі темпорального наголосу змінюється якість звука (довгота).

Щодо різних просодичних едностей існують складовий акцент (*Silbenakzent*), словесний (*Wortakzent*), словесна акцентна група (*Wortgruppenakzent*) та фразовий акцент (*Satzakzent*). Що стосується німецької мови, то тут мають місце як основний акцент (*Hauptakzent*), так і другорядний (*Nebenakzent*), наприклад: *'Klassen,raum*. Існують також логічний, або емпатичний та інші види акценту (Conrad, 1978: 26–27).

В. В. Левицький зазначає, що в індоєвропейській мові (далі – іє.) наголос був тонічним (музичний) і рухомим (нефіксований). У прагерманській мові (*Urgermanisch*) він став динамічним (силовий) і фіксованим, де закріпився на першому складі слова або кореня (Левицький, 2007: 21).

Германська мова, як одна з індоєвропейських, успадкувала від неї основні риси фонетичної і граматичної будови. Але прагерманська мова зазнала низки змін, які відрізняють її від інших іє. мов. Зміни, що відбулися у фонетичному складі прагерманської, стосувалися насамперед наголосу, системи вокалізму і консонантизму. Саме зміна наголосу і Перший пересув приголосних, як уважають Г. Вольф, П. Ернст, В. В. Левицький, В. Г. Таранець та ін., є тими найголовнішими особливостями, що перетворили в середині II тис. до н. е. один із діалектів індоєвропейської прамови на окрему прагерманську мову.

В. Шмідт наголошував, що в іє. мові наголос був тонічним і рухомим. Із часом місце і характер індоєвропейського наголосу змінювалися і дійшли до того стану, що в більшості сучасних індоєвропейських мов наголос є динамічним і фіксованим. Деякий час у германській мові наголос був ще рухомим, потім він закріпився за першим складом кореня або слова (Schmidt, 2007: 37).

В. М. Жирмунський уважав, що в німецькій мові основними закономірностями, які визначають її звуковий характер, є наголос, чергування голосних, як явище внутрішньої флексії (умлаут, аблаут) та чергування приголосних, що зумовлено їх пересувом. Ці відносини сучасної звукової системи мають різну давнину і досить суперечливу картину, де розкриваються історично зумовлені закономірності, які багато разів переоформлювалися у процесі подальшого розвитку мови.

Автор підкреслює, що сучасній німецькій мові в основному властивий нерухомий наголос, особливо у словах німецького походження, які не мають префіксів, де наголос припадає на перший кореневий склад, наприклад: *'lesen, 'Morgen,*

'schöner. Водночас В. М. Жирмунський підтримує думку датського вченого К. Вернера, який стверджував, що під час пересуву приголосних германські мови мали ще рухомий наголос.

М. М. Гухман у процесі дослідження готської мови писав, що в готських рукописах не виділяються наголошені склади, тому закономірності готського наголосу він встановлював на основі даних самої готської мови із застосуванням порівняльного матеріалу інших германських мов. На основі цього автор виявив, що у простих словах, незалежно від кількості складів, наголос завжди приходився на перший склад, наприклад: *skálks* – «слуга», *'skalkinon* – «служити», *skálkinoda* – «служив», *skalkinodedun* – «служили» та ін. У складних словах був головний і другорядний наголос, де головний припадав на перший склад, наприклад: *skánda* – *ráip* – ремінь, *'árma* – *h'áirtts* – милосердний, *hárdur* – *háirtei* – жорстокосердя.

Л. Р. Зіндер і Т. В. Строева зазначають, що наголос у давній німецькій мові був ще вільним, тобто не пов'язаним із будь-яким певним складом у слові. Здебільшого він припадав на перший кореневий склад не тільки у простих і складних словах, але й у словах із префіксами, передусім в іменниках та дієсловах, що від них походили, наприклад: *gáng* – «ходьба», *gárgan* – «ходити», *bérg/bérc/bérk* – «гора», *bérgan* – «ховатися», «зберігати», *bind/ bint* – «окова», «зв'язок», *bind/ bind/ bindan* – «зв'язувати», «з'язати».

Що стосується словоутворюючих суфіксів, то деякі з них могли мати наголос, але його треба вважати вторинним, бо на корені слова наголос також залишався, наприклад: двн. *wistuóm* – свн. *wishéit* – нвн. *Wéishéit* – «розсудливість», «мудрість» (Зіндер, Строева, 1965: 96).

П. Ернст вважає, що словесний наголос (*Akzent*) в іє. мові міг бути на будь-якій частині слова: корені, суфіксі або закінченні, бо він був вільним. Тоді йшлося про музичний акцент, бо він викликався висотою тону, а не посиленням експірації, яке відбувалося в германських мовах, де акцент змінився на динамічний (Ernst, 2006: 47).

Під зміною акценту в германських мовах Г. Вольфф розуміє, що вільний іє. словесний наголос зосередився в германських мовах на кореневому складі. Цей динамічний, або кореневий складовий наголос прийшов на зміну іє. музичному, що був типовим для романських мов – латинської, французької, іспанської й інших. Автор доводить, що динамічний словесний наголос привів згодом до нового рифмування (алітерація), наприклад: *Haus und Hof, Mann und Maus, Kind und Kegel, gang und gábe* (Wolff, 2009: 46).

В. Г. Таранець, автор енергетичної теорії мови, у результаті проведення акустичного аналізу слів на матеріалі німецької мови довів, що наголошений склад у слові відрізняється від ненаголошеного більшою звучністю. У німецьких двоскладових словах у 87,5% випадків тах. пік енергетичності припадав на початковий наголошений склад. Автор підкреслює, що треба відрізнити експіраторну теорію, де наголошений склад має більшу звучність порівняно з ненаголошеними, і теорію мускульної напруги, яка характеризується більш сильною напругою всього вимовного апарату на наголошеному складі. Проведений експеримент свідчить про те, що наголошений склад у слові має більші показники енергії піл час вимови слів, ніж склади ненаголошені. Автор припускає, що для індоевропейської прамови має місце реконструювання такого стану, коли в мові не було наголосу як фонологічної одиниці. Потім словесний наголос реалізовувався на початковому складі, що був кореневим у мовах. Виділення флексій і суфіксів часто приводило до зміщення наголосу з початкової позиції у слові, тоді він ставав рухомим у різних граматичних формах однієї лексеми. Таким наголос треба уявляти в період розпаду індоевропейської прамови. У прагерманській мові наголос перемістився на початкову позицію у слові і сьогодні він також домінує на кореневій морфемі в германських мовах (Таранець, 2014: 75, 79, 109).

Серед сучасних вітчизняних і закордонних лінгвістів, що вивчають наголос і місце його в сучасній німецькій мові на основі проведення фонетичних і фонологічних, артикуляторних і акустичних досліджень, треба також згадати Л. І. Прокопову, Е.-М. Крех, Б. Помпіно-Маршалла, Р. Рамерса, Е. Д. Гуревич, І. В. Лобанову, О. І. Стеріополо, У. Янсен та ін.

Л. І. Прокопова в результаті проведення акустичного дослідження словесного наголосу в німецькій і українській мовах виявила, що в німецькій мові він має динамічно-музичний характер, тобто певний склад у слові визначається більшою силою і водночас підвищенням тону. В українській мові він є динамічним, але на відміну від німецької, велике значення в ній має квантитативний момент. Тривалість наголошених голосних значно більша, ніж ненаголошених. Для німецького наголосу квантитативний момент не має такого великого значення, оскільки довгі та короткі голосні становлять окремі фонологічні категорії. Здебільшого наголошеним буває корінь слова, потім відокремлювані префікси і деякі суфікси (Прокопова, 2003: 64–65).

Р. Рамерс розглядає фонетичну і фонологічну сторону німецької мови і зазначає провідну роль наголосу в ній. Хоча німецька мова і належить до мов із динамічним, або експіраторним словесним наголосом із переважанням на першому кореневому складі, він, усе ж таки, залежно від структурної організації слова, може припадати на деякі відокремлювані префікси і деякі суфікси (Ramers, 2002: 5).

О. І. Стеріополо в результаті проведення низки фонетичних експериментів на матеріалі сучасної німецької мови наголошує, що підвищення одного складу у слові за допомогою фонетичних засобів є словесним акцентом (Wortakzent), або словесним наголосом (Wortbetonung). У німецькій мові, яка належить до акцентних, словесний наголос зосереджується в основному на кореневому складі. Багатоскладові слова дефінуються шляхом більшого підвищення одного складу завдяки фонетичним корелятам, як-от сила видиху, пониження або підвищення тону, довгота або підвищення інтенсивності порівняно із сусідніми складами (Steriopol, 2018: 226–227).

Е.-М. Крех у результаті дослідження наголосу на матеріалі сучасної німецької мови зауважує, що, з одного боку, такий сигнал є засобом для підвищення комунікативного ефекту, а з іншого – для реалізації делімітативної функції, що розмежовує склади, морфеми або слова (Krech, 1996).

Е. Д. Гуревич у результаті акустичного дослідження словесного наголосу в німецькій літературній мові дійшла висновку, що словесний акцент у ній є морфемнопов'язаним і зумовленим словоутворенням. Він має специфічний акустично виражений характер взаємодії певних сполук частоти і тону, інтенсивності і довготи, у зв'язку із чим виявляються просодичні структури двох типів: наголошеності та ненаголошеності. Водночас слово перебуває на перетині двох координат структурної організації мови – парадигматичної і синтагматичної (Гуревич, 2000).

У. Янсен досліджує словесний наголос у сучасній німецькій мові та стверджує, що в мові є так звані «важкі» і «легкі» склади; до перших авторка відносить відкриті склади з довгими голосними, до других – закриті з короткими голосними. Авторка довела, що існує тісний зв'язок між довгими голосними й акцентуацією у слові, що словесний акцент фонетично реалізується за допомогою подовження голосного (Janßen, 2011).

У процесі розгляду акцентних норм сучасної німецької мови І. В. Лобанова зупиняється на проблемах варіантності, які залежать від морфемної структури німецького слова та словотворення. Авторка виходить із загальнотеоретичного

аспекту та вважає, що словесний наголос у німецькій мові є рухомим, де треба розрізняти область словозміни та словотворення, наприклад: *'liefen* (поставляти, випускати) – *Liefe'rant* (той, хто поставляє), *'August* (ім'я) – *Aug'ust* (назва місяця) тощо (Лобанова, 2010).

Мета статті полягає у вивченні становлення та функціонування наголосу в історичному просторі німецької мови, починаючи з давніх часів її розвитку дотепер.

Для досягнення сформульованої мети було поставлено і вирішено такі завдання:

1) ознайомитися із природою наголосу та його основними типами;

2) вивчити риси і види наголосу (акцент), характерні для германських мов;

3) на основі дослідження давніх та сучасних словників німецької мови, етимологічних словників і давніх текстів, де було позначено наголос, виявити в них риси словесного наголосу (Wortakzent);

4) ознайомитися з фонетичними і фонологічними дослідженнями наголосу в сучасній німецькій мові, що були зроблені вітчизняними та закордонними вченими за останні роки;

5) визначити зміни, які відбувалися з німецьким словесним наголосом, починаючи з давніх часів розвитку німецької мови дотепер, надати прогнози щодо його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження було розпочато з аналізу словесного наголосу в деяких давньоіндоєвропейських мовах (санскрит, грецька), щоб виявити, у чому саме полягає індоєвропейський тонічний наголос.

З'ясувалося, що у словах давніх мов досить часто трапляється знак, який відокремлює склади, напр.: скр. *vārah* – «круг», *varáh* – «вибір»; грец. *tómos* – «відрізок», «цілий шматок», *tomós* – «гострий», «ріжучий».

Отже, можна стверджувати, що іє. наголос був вільний і міг припадати на будь-який склад, а висота тону була фонологічно значущою, тобто виконувала смислорозрізняючу функцію.

Аналіз словесного наголосу в готській мові показав, що в основному він припадає на перший кореневий склад, незалежно від кількості складів, напр.: *wásti* – «одяг», *wáurstwa* – «робітник», *fiskon* – «рибалити», *filú* – «дуже», «багато», *áwiliuf* – «подяка», *bándwa* – «знак», *bórn* – «дитя», *bárnilo* – «дитинка», *bárniski* – «дитячість», *bárnisks* – «дитячий».

Але у складних іменниках і складних дієсловах, де першим компонентом були прислівник або префікс, місце наголосу розподілялося так:

в іменниках він припадав на перший склад, напр.: *ánabusns* – «заповіт», «наказ»; *gá bundi|gá bindi* – «зв'язок», «явище»; *gálaubeins* – «віра»; а в дієсловах – на кореневий склад, який не був першим, напр.: *ana-bíndan* – «заповісти», «наказати щось зробити»; *ga-bíndan* – «зв'язувати»; *ga-báihtjan* – «являти», «являтися», *ga-láubjan* – «вірувати».

Цей факт свідчить про те, що в епоху фіксації германського наголосу на першому складі іменни формування вже були цільними і вважалися складним словом, тоді як дієслівні були ще сполуками слів. Таких прикладів можна навести багато: *ángibos* – «передача», *at-'giban* – «віддати», «передавати», *'bihaitja* – «хвалько», *biháitjan* – «хвалитися», *frálet* – «відпущення», *fra-léitan* – «відпускати», «звільняти», «дозволяти» та ін.

Розгляд словесного наголосу за двн. словниками і деякими двн. текстами, де було позначено наголос (Ноткер, Отфрід, Исидор) показав, що здебільшого він припадав на перший склад простого слова без префікса, а також у достатній кількості слів із префіксами, серед яких були іменники та дієслова, що від них походили, напр.: двн. *hárt* – нвн. *hárt* – «міцно», двн. *gáng* – нвн. *Gáng* – «ходьба», двн. *gárgan* – нвн. *géhen* – «ходити», двн. *psálm* – нвн. *Psálm* – «псалм», двн. *b'ind/t* – «кайдан», «зв'язок», нвн. *B'inde* – «пов'язка», двн. *b'ind/t/an* – «зв'язувати», «вив'язувати», нвн. *b'inden* – «пов'язувати», «зав'язати», двн. *bérg/c/k* – нвн. *Bérg* – «гора», «схованка», двн. *bérgan* – нвн. *bérgen* – «схоронятися», «ховатися», двн. *ántuurti* – нвн. *'Antwort* – «відповідь», двн. *ántuurtan* – нвн. *ántworten* – «відповідати», двн. *áarbeit/árebeit* – нвн. *'Arbeit* – «праця», двн. *áarbeitan* – нвн. *áarbeiten* – «працювати».

У меншій кількості наголос припадав на інші склади, здебільшого це були дієслова із префіксами *ant-/ent-/int-*, *be-/bi-*, *ir-/er-/ar-*, *gi-/ga-/ge-*, *ze-/zi-/za-* та ін. й іменники, що від них утворились, напр.: двн., свн. *antfáhan* – нвн. *empfangen* – «зустрічати», двн., свн. *irtéilan* – нвн. *ertéilen* – «давати раду», «віддавати наказ», двн., свн. *big'inan* – нвн. *beg'innen* – «починати», двн. *bifélan* – нвн. *beféhlen* – «щось наказувати», двн. *gilóuben* – нвн. *gláuben* – «вірувати», двн. *zitéilan* – нвн. *zertéilen* – «ділити», «розподіляти на частини», двн. *irtéili* – нвн. *Ertéilung* – «наказ», «видача», двн. *bi'gini* – нвн. *Beg'inn* – «початок», двн. *biféli* – нвн. *Beféhl* – «наказ», двн. *gilóuba* – нвн. *Gláube* – «віра».

Що стосується суфіксів, виявлено, що деякі з них у двн. мові мали наголос; уважаємо його другорядним, бо на корені також залишився словесний наголос. Це такі суфікси: *-sam*, *-heit*, *-lih*, *-bar*;

полусуфіксу *-los, -frei, -voll, -reich* та ін., напр.: двн., свн. *'arbeitsámo* – нвн. *árbeitsam* – «працьовитий», двн. *wíshéit* – нвн. *Wéisheit* – «розсудливість», двн., свн. *kelóublich* – нвн. *gláublich* – «правдивий», «достовірний». Причиною наголошення зазначених суфіксів є їхнє історичне минуле, коли вони існували як окремі слова і мали самостійне значення. Суфікс *-sam* розвинувся від двн. займенника *samo* – *der selbe* – «той самий», або із прислівника *sama/o* – «самостійно»; свн. *same, sam, ebenso, ebensowie*. Спочатку цей суфікс приєднувався лише до іменних основ (двн. *árbeitsámo* – «робота, яку проводить людина самостійно»), потім поширився на прикметники та прислівники (двн. *gléihśámo* – «якби», «немов», нвн. *árbeitsam* – «працьовитий»).

Двн. прикметник *bari* мав декілька значень – «голий», «незайнятий», «пустий»; згодом з'явилося двн. дієслово *béran* зі значенням «нести», у свн. дієслово отримало нові значення – «приносити», «народжувати», нвн. *geb'áren* – «народжувати». У свн. з'явився також прислівник *lésebár* – нвн. *lésbar* – «чіткий», свн. *ésbar* – нвн. *éssbar* – «їстівний».

Прикметник *fri* у двн., свн. мав значення «вільний», яке залишилося у нвн. самостійному слові *frei*. Водночас у двн. з'явилися прикметники *bósifri* – «незлий», *hémidifri* – «без сорочки».

У сучасній німецькій мові також існують слова з названим суфіксом: *dienstfrei* – «вільний від служби», «чергування», *grénzenfrei* – «без кордонів».

Двн. прикметник *los/laos* мав значення «вільний», «незайнятий», «брехливий», «пустий», «без чогось», «без когось». Із часом він приєднався до інших слів і став їхнім суфіксом, напр.: *g/c/kéltílaos* – «без грошей», «безкоштовно», *fríúnteláos* – «без друзів», нвн. *k'ostenlos* – «безкоштовний».

Окреме двн. слово *vilu/vilo/filu* означало «багато», «дуже багато». У цьому ж періоді розвитку мови воно траплялося як суфікс, напр.: *bárnf'ílu* – «багато дітей», «багатодітний(дітна)», *zólf'ílu* – «велике мито». Сучасна німецька мова також має цей суфікс: *Hándvoll* – «жменя», «жменька».

У двн. водночас існували іменник *rihhi* – «царство», «країна», «панування», «владика», «володар»; і прикметник *rih, rihhi* – «сильний», «могутній», «королівський».

Потім із розвитком мови зазначені слова ставали суфіксами, напр.: *sélar'íhi* – «багатий душею», *gilóubar'íhhi* – «сповнений вірою»; цей суфікс продовжує існувати і у нвн. мові: *vitam'inreich* – «багатий на вітаміни».

Полусуфікс *voll* мав у двн. самостійне значення *vol/fol* – «повний», «сповнений», напр.: *túnkalfól* – «повний темряви», «незрозумілий», він існує у нвн., напр.: *Verantwortungsvoll* – «повний відповідальності».

У свн. мові часто траплялися слова із суфіксом *lih*, напр.: *túneclih, túnclih* – «приємний», «бажаний», «лагідний», який у двн. існував як окреме слово *lioht/lioh* – нвн. *Licht* – «світло»; сьогодні також маємо цей суфікс у нвн. мові, напр.: *'fróhlich* – «радісний».

Суфікс *heit* був поширений у свн. мові, у нвн. він також часто вживається, напр.: *scónihéit* – *Sch'ónheit* – «краса», *fr'íhét* – *Fréiheit* – «свобода», *túmbhéit* – *Dúmmheit* – «дурість». Він також утворився із двн. окремо існуючого слова *héit* – «персона», «особистість».

Розглянуті приклади є яскравою ілюстрацією слів із десемантизованим другим елементом, який перетворився із самостійного повноцінного слова на суфікс. Дане явище можна розглядати як процес реінтеграції на морфологічному рівні.

Проведене дослідження також показало, що давньогерманський експіраторний (силовий) наголос, який існував і в давній німецькій мові (двн., свн.), вплинув на долю голосних у ненаголошених складах, у зв'язку із цим вони були синкоповані (Synkope) або апокоповані (Apokope), тобто ненаголошені голосні зникали, що послаблювало кінець слова та посилювало його початок.

Розглянемо деякі приклади:

– зникнення ненаголошеного голосного в середині слова (Synkope): двн. *ángust/ángist*, свн. *ángust*, нвн. *'Angst* – «жах»; двн. *érist*, свн. *érest*, нвн. *érest* – «спочатку»; двн. *érla/élira*, свн. *érela*, нвн. *'Erle* – «вільха»;

– зникнення ненаголошеного голосного в кінці слова (Apokope): рун. *súnuR*, гот. *súnus*, двн. *súnu*, свн. *súne, sún*, нвн. *Sóhn* – «син»; двн. *wári/wéri*, свн. *wére*, нвн. *Wéhr* – «захист»; двн. *w'ildi*, свн. *w'ilde*, нвн. *wild* – «дикий»; двн. *skóno*, свн. *sch'ne*, нвн. *'schön* – «красивий», «гарний».

Під час розгляду вживання деяких запозичених слів у сучасних німецьких південних діалектах виявлено, що словесний наголос зосереджений на першому ненаголошеному складі, виходячи із принципів німецького наголосу, які відомі ще з давніх часів розвитку німецької мови, напр.: *Késte* – *Kastánie* – «каштан», *K'ánnel* – *Kanáal* – «канал». Але для ствердження цього факту потрібне додаткове дослідження.

Дослідження словесного наголосу в сучасній німецькій мові на матеріалі різноманітних словників показало, що в основному словесний наголос припадає на корінь слова, потім на

відокремлювальні префікси та деякі суфікси, напр.: *waschen, ábwaschen, gewaschen*, а закінчення у словах німецького походження є завжди ненаголошеним, напр.: *nében, Táge, Táges*.

Для більшості німецьких дієслів існують чіткі правила щодо вживання словесного наголосу, хоча є багато винятків. Основні правила були згруповані нами так:

– в іменниках, що складаються із двох частин, головний наголос (Hauptbetonung) припадає на визначальну частину слова, а додатковий (Nebenbetonung) – на іншу, напр.: *‘Sport, halle, ‘Abend, essen*. Деякі слова становлять виняток: *Jahr‘zehnt, Jahr‘hundert*, бо їхнім основним смислом є другий компонент;

– у власних іменах або назвах виділено другий компонент, напр.: *Brüder-‘Grimm-Märchen*;

– що стосується складних іменників, тут також найбільш поширений наголос на першому складі слова, напр.: *‘lebensfroh*. Хоча існують прикметники, де наголошені обидва компоненти, напр.: *éis‘kalt*, бо обидва мають основний смисл;

– завжди наголошеними вважаються відокремлювані префікси, напр.: *aússprechen, aúfstehen, m‘itkommen, béibringen, náchdencken* та ін.;

– невідокремлювані префікси є завжди ненаголошеними, напр.: *bekómmen, gefállen, entlássen, verstéhen* та ін.;

– деякі префікси можуть бути, залежно від змісту слова, як наголошеними, так і ненаголошеними, напр.: *únterbreiten – unterbréiten, únterbinden – unterb‘inden, únterdücken – unterdr‘ücken, ‘übersetzen – übersétzen, wíederholen – wiederhólen* та ін.;

– до префіксів, що можуть змінювати наголос, належать також такі: *da – Dásein – da‘für – da‘bei, dar – dárlegen – darán – daráuf, voll – vóllmachen – vollkómmen, zu – zúkommen – zufriéden* та ін.;

– іноземні суфікси, як-от *-ant, -at, -al, -ent, -ei, -ie* та ін., завжди наголошені, напр.: *Aspiránt, Soldát, Portál, Studént, Wáscheréi, Philologíe*;

– у деяких словах припустима переакцентуація, у зв’язку з більш рівномірним розподілом наголошених і ненаголошених складів, напр.: *‘notwendig – not‘wendig, ‘wahrscheinlich – wahrschéinlich, ‘vorzüglich – vor‘züglich*;

– в іменниках із префіксами давнього походження наголос припадає на префікс, напр.: *‘Urlaub, ‘Urteil, ‘Antwort, Béispiel, ‘Aussicht* та ін. Виняток становлять слова із префіксом *ge-*, який рано залишився без смислового значення, напр.: *Geb‘irge, Gebót, Gefólge*;

– префікс, на який припадає наголос, залишається нередукованим, а голосний ненаголошеного

префікса редукується, напр.: *‘Urlaub – erláuben, ‘Urteil – ertéilen*. Це пов’язано з наслідками давніх часів розвитку мови, коли в іменниках префікси зрослися з основою, а в дієсловах, що від них утворилися, – ні. У процесі лексичного розвитку мови з’являлися іменники, які утворювалися від дієслів із незрощеним префіксом, тому вони, як і дієслова, мали наголос на корені слова, напр.: *ertéilen – Ertéilung, zerst‘ören – Zerst‘örung*;

– у давнину в запозичених словах основною ознакою освоєння слова був перенос наголосу на перший кореневий склад. Отже, багато латинських слів були онімечені, напр.: лат. *caténa* – двн. *kétina*, лат. *fenéstra* – двн. *vénster/v‘inster*. У цих словах наголос і сьогодні залишається на першому складі, напр.: нвн. *Kétte, Fénster*. Більш пізні запозичення з латинської і французької зберегли наголос, що відповідає даним мовам, напр.: *Theáter, Religióh, Altár*. Це стосується і деяких іноземних суфіксів, що з’явилися у свн. мові, напр.: *Báckeréi, Ateliér, han‘tieren, Philoso‘phie, Apothéke*. Отже, поява іноземних слів у німецькій літературній мові характеризується розвитком нової системи акцентуації, виходить за рамки акцентних відношень, що є типовими для германської фонетичної системи;

– у зв’язку з поширенням свободи словесного наголосу в німецькій мові він набував фонологічної диференційної функції, що стало наслідком появи таких слів, як: *‘Aktiv – akt‘iv, Pássiv – pass‘iv* та ін., де місце наголосу існує для розрізнення слів за змістом;

– в абрєвіатурах наголос залежить від виду скорочення, у вимові назви букв наголос припадає на кінцевий склад, напр.: *SE‘D*, за вимови звуків – на перший склад, напр.: *Náto*. Коли скорочення складається з букв і звуків, наголошеною буде буква, напр.: *‘U – Bahn, ‘D – Zug* тощо.

Висновки. У результаті проведеного дослідження словесного наголосу та його становлення в історичному просторі німецької мови можна зробити такі висновки.

Словесний наголос є однією з важливіших фонетичних характеристик мови. Коли говоримо про рухомість словесного наголосу, треба мати на увазі область словозміни й область словотворення (*wíederholen – wiederhólen, líefern – Lieferánt*), де наголос може зміщуватися з морфеми на морфему. Отже, правила, що встановлюють місце наголосу в німецькій мові, задаються його морфемною структурою і певними видами словотворення.

Для більшості німецьких слів існують чіткі правила, хоча є чимало винятків.

Дослідження показало, що, як у давніх історичних періодах німецької мови (двн., свн.), так

і на сучасному етапі (нвн.), морфологічний зв'язок наголосу не був і не є абсолютним. Звісно, наголос на корені слова домінує, але його не можна вважати обов'язковим. Фонетичний наголос не можна назвати пов'язаним, радше вільним, оскільки, з одного боку, він може розташовуватися на будь-якому складі, з іншого – є нерухомим, бо місце наголосу не змінюється в разі зміни самого слова (*erträgen – ertr' äglich – erträge reich – Ertr' äglichkeit*).

На прикладі розвитку словесного наголосу в німецькій мові, починаючи з давніх періодів її розвитку дотепер – Standarddeutsch, можна стверджувати, що німецька мова, виходячи із законів

лінгвосинергетики, є складною відкритою інформаційною системою, яка постійно розвивається, зберігає водночас інформацію про свої колишні стани, а сукупність знань колишнього і теперішнього дає можливість виявлення перспективи розвитку системи в майбутньому.

Отримані дані про історичний розвиток словесного наголосу в німецькій мові та його сучасне становище можуть стати у пригоді під час вивчення і викладання теоретичної і практичної фонетики німецької мови, історії німецької мови, вступу до германської філології та в науково-дослідницькій роботі аспірантів і студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуревич Э. Д. Моделирование системы немецкого словесного ударения: Опыт экспериментально-фонетического исследования: дис. ... канд. наук. Иркутск, 2000. 179 с.
2. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Историческая фонетика немецкого языка. *Просвещение*. 1965. 192 с.
3. Левицький В. В. Історія німецької мови. Вінниця : Нова книга, 2007. 216 с.
4. Лобанова И. В. Акцентные нормы современного немецкого языка: проблемы вариантности. *Вестник Костромского государственного университета имени Н. А. Некрасова*. 2010. № 4. С. 127–131.
5. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів : навчальний посібник. Київ : КиМУ, 2003. 104 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.
7. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи. 2-ое изд., доп. Одесса : Печатный дом, 2014. 188 с.
8. Conrad, R. Zu einigen theoretischen und methodologischen Aspekten der Tätigkeitsauffassung der Sprache. *In: Zs. Für Phonetik, Sprachwissenschaft u. Kommunikationsforschung*. 1978 (31) H. 5. S. 542–544.
9. Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte. Wien : WUV, 2006. 254 S.
10. Janßen U. Untersuchungen zum Wortakzent im Deutschen und Niederländischen. Heinrich Heine Universität Düsseldorf, 2011. Inaugural dissertation. URL: <https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DocumentServlet?id=2911> (дата звернення: 12.06.2020).
11. Krech E.-M. Phonetische Untersuchungen der Sprechrealität für die Neukodifikation der deutschen Standardaussprache. *Festschrift für Premysl Janota*. Prague, 1996. S. 135–147.
12. Pompino-Marschall B. Einführung in die Phonetik. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2003. 324 S.
13. Pompino-Marschall B., Steriopolo O. Das ukrainische Lautsystem aus der Sicht der modernen komparativen Phonetik. *Germanistik in der Ukraine*. Kyiv, 2011. Jh. 6. S. 12–23.
14. Pompino-Marschall B. Was zeigt uns das Sonagramm? *Мова. Мовлення. Комунікація* : збірник статей на честь О. І. Стеріополо. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 190–221.
15. Ramers K.-H. Phonologie. *Einführung in die germanistische Linguistik* / J. Meibauer, [u. a.] (Hrsg.). Stuttgart : Metzler, 2002. S. 70–120.
16. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. S. Hirzel Verlag, Stuttgart, 2007. 10. Aufl. 489 S.
17. Steriopolo O. I. Phonetik und Phonologie des Deutschen. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2018. 398 с.
18. Wolff G. Deutsche Sprachgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. A. Francke Verlag Tübingen und Basel. 2009. 6. Aufl. 330 S.

REFERENCES

1. Gurevich E. D. Modelirovanie sistemy nemeckogo slovesnogo udareniya: Opyt eksperimentalno-foneticheskogo issledovaniya [Modeling of the German verbal accent system: Experience of experimental phonetics research]: diss. kand. nauk, Irkutsk, 2000. 179 s. [in Russian].
2. Zinder L. R., Stroeve T. V. Istoricheskaya fonetika nemeckogo yazyka [Historical phonetics of the German language]. *Prosveshenie*, 1965. 192 s. [in Russian].
3. Levy'cz'ky'j V. V. Istoriya nimecz'koyi movy' [History of German language]. Vinny'cyu: Nova Kny'ga, 2007. 216 s. [in Ukrainian].
4. Lobanova I. V. Akcentnye normy sovremennogo nemeckogo yazyka: problemy variantnosti [Emphasis on modern German: problems of variability]. *Vestnik KGU N.A. Nekrasova*. 2010. № 4. S. 127–131. [in Russian].
5. Prokopova L. I. Vstupny'j kurs fonety'ky' nimecz'koyi movy' dlya vuziv [Introductory phonetics course of German for universities]. K.: Ky'MU, 2003. 104 s. [in Ukrainian].
6. Selivanova O. O. Lingvistichna enciklopediya [Linguistically encyclopedia]. Poltava, Dovkillya-K, 2010. 843 s. [in Ukrainian].
7. Taranec V. G. Energeticheskaya teoriya rechi [Energy Theory of Speech]. Odessa: Pechatnyj dom, 2014. 2-ye izd., dop. 188 s. [in Russian].

8. Conrad, R. Zu einigen theoretischen und methodologischen Aspekten der Tätigkeitsauffassung der Sprache. In: *Zs. für Phonetik, Sprachwissenschaft u. Kommunikationsforschung*, 1978 (31) H. 5, S. 542–544.
9. Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte. Wien: WUV, 2006. 254 S.
10. Janßen, U. Untersuchungen zum Wortakzent im Deutschen und Niederländischen. Heinrich Heine Universität Düsseldorf, 2011. Inaugural dissertation: URL: <https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DocumentServlet?id=2911> (дата звернення: 12.06.2020).
11. Krech E.-M. Phonetische Untersuchungen der Sprechrealität für die Neukodifikation der deutschen Standardaussprache. Festschrift für Premysl Janota. Prague, 1996. S. 135–147.
12. Pompino-Marschall B. Einführung in die Phonetik. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003. 324 S.
13. Pompino-Marschall, B., Steriopolo O. Das ukrainische Lautsystem aus der Sicht der modernen komparativen Phonetik. *Germanistik in der Ukraine*. Jh.6 Kyiv, 2011. S.12–23.
14. Pompino-Marschall B. Was zeigt uns das Sonagramm? *Mova. Movlennia. Komunikatsiia : Zb. statei na chest O. I. Steriopolo*. K.: Vyd. tsentr KNLU, 2016. S. 190–221.
15. Ramers, K.-H. Phonologie. In: Meibauer, J. [u. a.] (Hrsg.). 2002. Einführung in die germanistische Linguistik. Stuttgart: Metzler, 2002. S. 70–120.
16. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. S. Hirzel Verlag, Stuttgart, 2007. 10. Aufl. 489 S.
17. Steriopolo, O. I. Phonetik und Phonologie des Deutschen. Kyiv : Vyd. tsentr KNLU, 2018. 398 s.
18. Wolff G. Deutsche Sprachgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 2009. 6. Aufl. 330 S.